

Η Διακήρυξη της Μπολόνια. Η νέα εκπαιδευτική τάξη στην Ευρώπη.

ΚΩΣΤΑΣ ΣΤΑΜΑΤΗΣ*

Η κοινή διακήρυξη των Ευρωπαϊών Υπουργών Παιδείας που συναντήθηκαν στη Μπολόνια, στις 19 Ιουνίου 1999, σηματοδοτεί μία ακόμη ώθηση σε πανευρωπαϊκό επίπεδο για τη μετατροπή των δημόσιων Πανεπιστημίων του ευρωπαϊκού χώρου σε ιδιότυπες επιχειρήσεις (entrepreneurial university). Η μόλις δισέλιδη διακήρυξη δονείται από το άγχος να εμψυχήσει πνεύμα «ανταγωνιστικότητας» όλων προς όλα. Του ευρωπαϊκού χώρου της ανώτατης εκπαίδευσης προς τις άλλες χώρες. Των ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων μεταξύ τους. Αλλά και μεταξύ των ίδιων των πανεπιστημιακών ακόμη και ενός και του αυτού Τμήματος. Το κείμενο αυτό κατ' αρχάς παραθέτει σε κύριες γραμμές το περιεχόμενο της διακήρυξης, καθώς και τις αναγκαίες συνεκδοχές του (I). Και εν συνεχεία αποπειράται να αντικρούσει τις τελευταίες μία προς μία (II).

I. Η διακήρυξη της Μπολόνια και οι σιωπηρές προαποφάσεις της

A. Η διακήρυξη της Μπολόνια διαλαμβάνει κάποιο ολιγόλογο σκεπτικό, γεμάτο πάντως από εκτιμήσεις με σαφή αξιολογική διάσταση. Και εισηγείται κάποιες γραμμές κοινής πολιτικής για την ευρωπαϊκή

*Κώστας Σταμάτης, Καθηγητής φιλοσοφίας του δικαίου στο Τμήμα Νομικής του ΑΠΘ

ανώτατη εκπαίδευση. Εγγύτερος και διακηρυγμένος στόχος είναι τα ευρωπαϊκά Πανεπιστήμια, δημόσια και ιδιωτικά, να δημιουργήσουν έναν κατά το δυνατόν ομοιογενή χώρο ανώτατης εκπαίδευσης.

- 1) Με τίτλους σπουδών συγκρίσιμους και αναγνωρίσιμους.
- 2) Με προ- και μεταπτυχιακό κύκλους σπουδών σαφώς διακρινόμενους. Ο προπτυχιακός κύκλος θα έχει διάρκεια τουλάχιστον τριών ετών. Πράγμα που ανοίγει το δρόμο σε μία ενοποίηση ανώτατης και τριτοβάθμιας τεχνολογικής παιδείας.
- 3) Με ενιαίο σύστημα διδακτικών μονάδων για την καλύτερη κινητικότητα των φοιτητών.
- 4) Με συνεργασία για τη διασφάλιση της ποιότητας, αποτιμήσιμης με συγκρίσιμα κριτήρια και μεθόδους.
- 5) Με προώθηση της ευρωπαϊκής διάστασης στις σπουδές, στη διαπανεπιστημιακή συνεργασία, στην έρευνα και την επιμόρφωση.

Οι επί μέρους αυτοί στόχοι φαίνονται κατ' αρχήν θεμιτοί, εφόσον συντρέξουν πάντως ορισμένες κρίσιμες εγγυήσεις και αναγκαίες διασαφηνίσεις. Εν τούτοις απώτερος και ολιγότερο διαφανής στόχος των συντακτών της διακήρυξης είναι τα Πανεπιστήμια να ευθυγραμμισθούν προς τις απαιτήσεις της αγοράς, στα ήθη και τη νοοτροπία της.

Πιστεύω ότι η διακήρυξη αυτή, όπως εξειδικεύεται από όσους έχουν αναλάβει την εκλαϊκευσή της, αποτελεί αφήγηση της ενιαίας και οικονομίστικης σκέψης της εποχής. Πρόκειται για μια μονοδιάστατη ωφελιμοθηρική σκέψη, που διαπερνά το λόγο των πολιτικών δυνάμεων που κυριαρχούν στον κόσμο και την Ευρώπη, ομνύοντας στην αγοραιοπληξία του συρμού ως είδος εγκόσμιας θεολογίας.

Β. Η διακήρυξη ξεκινά με μία ανάλυση πραγματικότητας, την ισχύ της οποίας εκλαμβάνει ως εντελώς αυτονόητη. Ωστόσο η «περιγραφή» που επιχειρεί διατρέχεται από ουσιαστικές εκτιμήσεις κάθε άλλο παρά αναντίρρητες. Πέρα από κάποιες πιθανώς συμπαθείς και οπωσδήποτε γενικόλογες αναφορές για ενδυνάμωση των αξιών και της ταυτότητας του Ευρωπαίου πολίτη, αυτή βασίζεται στις ακόλουθες κεντρικές παραδοχές.

Οι παραδοχές αυτές εμπεριέχονται πάντως αρκετά υπαινικτικά

στην εν λόγω διακήρυξη. Η ανασυγκρότησή τους διευκολύνεται από την ανάγνωση παράλληλων κειμένων προς αυτό της ίδιας της διακήρυξης. Τέτοια κείμενα κυκλοφορούν από φορείς που έχουν αναλάβει να εκλαϊκεύσουν και να διαδώσουν τις θέσεις της διακήρυξης ευρύτερα, παροτρύνοντας για την υλοποίησή τους. Πρόκειται αναμφίβολα για ιδέες που επαναλαμβάνονται συστηματικά και από τα διευθυντικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, παρουσιάζονται δε με ισχύ στερεοτύπου πλέον. Από παρόμοια πνεύμα δεν διαποτίζονταν άλλωστε οι παραινέσεις της Λευκής Βίβλου, αλλά και οι αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Συνόδου της Λισσαβόνας:

- 1) Υποστηρίζεται λοιπόν ότι οι σύγχρονες κοινωνίες έχουν ήδη καταστεί ή τείνουν να γίνουν «κοινωνίες της γνώσης», των «δικτύων», της «ηλεκτρονικής οικονομίας».
- 2) Η σύγχρονη κοινωνική και οικονομική εξέλιξη αρκείται να διασφαλίσει μορφωτικά την «απασχολησιμότητα» των Ευρωπαίων πολιτών. Όχι όμως και το κοινωνικό δικαίωμα καθενός σε μία αξιοπρεπή και σχετικά σταθερή θέση εργασίας.
- 3) Η ευρωπαϊκή ανώτατη εκπαίδευση -δεν μπορεί παρά να κυριαρχείται από φρόνημα ανταγωνιστικότητας προς τις υπόλοιπες χώρες, εξυπνοείται ιδίως προς τις ΗΠΑ και τις ασιατικές βιομηχανικές χώρες.
- 4) Η εκπαίδευση οφείλει να προσαρμόζεται στις ανάγκες της κοινωνίας και προ πάντων της «αγοράς», ως του πιο αυθεντικού εκφραστή της «κοινωνίας».

II. Αντίκρουση των θεμελιωδών παραδοχών της διακήρυξης

1. Η «κοινωνία της γνώσης» ως πρόσχημα

Η πρώτη προαπόφαση της διακήρυξης φαίνεται να παραβλέπει ότι καμία σύνθετη κοινωνία δεν μπορεί να μην ενσωματώνει τη γνώση, παλαιότερη και νεότερη, στις διαδικασίες παραγωγής και ανταλλαγής εντός αυτής. Ωστόσο η κατοχή γνώσης και τεχνογνωσίας αυτή καθεαυτή είναι ανήμπορη να παραγάγει κοινωνικό πλούτο. Αν δεν κινητοποιηθεί η καταβολή χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας, στο πλαίσιο

ορισμένου κοινωνικού καταμερισμού εργασίας, ακόμη και καινοτόμος γνώση μένει ανενεργός.

Η συμβολή της πληροφορικής, των διαδικτύων και εν γένει της ψηφιακής τεχνολογίας στις διαδικασίες παραγωγής και κυκλοφορίας δεν είναι αυτοτελής αλλά επιβιοηθική. Η επέκταση του ηλεκτρονικού εμπορίου, ας πούμε, δεν είναι απεριόριστη. Για τον απλό λόγο ότι εξαρτάται εν μέρει από την οικονομική κατάσταση των καταναλωτών. Μεγάλος αριθμός από αυτούς αναγκάζεται να περιορίσει τις καταναλωτικές δαπάνες εξ αιτίας της πολιτικής «λιτότητας», της πολιτικής μείωσης του εργατικού κόστους κλπ. Με επίπτωση να μειώνονται οι καταναλωτικές αγορές, είτε αυτές γίνονται με παραδοσιακούς τρόπους είτε με ηλεκτρονικές παραγγελίες.

Η πληροφορική τεχνολογία από μόνη της δεν σηματοδοτεί ένα νέο τρόπο παραγωγής οικονομικών αξιών, αλλά μάλλον ένα νέο τρόπο μεταφοράς αξιών. Η χρήση της στις χρηματιστηριακές συναλλαγές είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα. Οι αξίες που κυκλοφορούν στα χρηματιστήρια προκύπτουν από απόσπαση έτοιμου εισοδήματος και ασφαλώς δεν είναι αυτές που παράγουν νέο κοινωνικό πλούτο. Η χρηματιστηριακή κεφαλαιοποίηση δεν αυξάνει το ακαθάριστο εθνικό προϊόν μιας χώρας. Απλώς ανακυκλώνει κεφάλαια, εγχώρια και διεθνή, αφαιρώντας τα μάλιστα είτε από την παραγωγή είτε από την κατανάλωση.

Αυτό που ορισμένοι εννοούν ως «κεφάλαιο σε γνώση και σε πληροφορίες» μπορεί βεβαίως να βελτιώσει τις επιδόσεις της οικονομίας, αλλά μονάχα με παράλληλες προϋποθέσεις. Η αμερικανική οικονομία, λόγου χάριν, κατ' εξοχήν ενσωματώνει συνεχώς τα νέα επιτεύγματα της πληροφορικής, της ηλεκτρονικής και εν γένει των τεχνολογιών αιχμής. Παρά ταύτα η θέση της στο διεθνές οικονομικό σύστημα έχει καταστεί ασταθής και εύθραυστη, εδώ και αρκετά χρόνια. Παρουσιάζει ένα πελώριο και ολοένα διευρυνόμενο εξωτερικό έλλειμμα, ευημερώντας εν μέρει με δανεικούς πόρους για το Κράτος, τις επιχειρήσεις, τα νοικοκυριά των ΗΠΑ.

Εξ άλλου η χρηματιστηριακή αξία των επιχειρήσεων της λεγόμενης «νέας οικονομίας» (δείκτης Nasdaq), με πρώτες και καλύτερες τις επιχειρήσεις του Διαδικτύου, προσφάτως έχει υποστεί κατακόρυφη πτώση. Επακόλουθο είναι η χρεοκοπία πολλών

επιχειρήσεων που είχαν συνδεθεί με τη φρενίτιδα που προκάλεσε προσωρινά η άνοδος της χρηματιστηριακής αξίας των μετοχών στις εταιρείες της νέας οικονομίας. Υπολογίζεται μάλιστα ότι περίπου οι μισές από τις νέες θέσεις εργασίας που δημιουργήθηκαν στις ΗΠΑ ανάμεσα στο 1995 και το έτος 2000 σχετίζονταν ακριβώς με την απατηλή ευφορία της συνεχούς επέκτασης του πεδίου της «νέας οικονομίας». Οπότε η χρηματιστηριακή κατάρρευση προξένησε ένα διογκούμενο ρεύμα απολύσεων εργαζομένων.

Συνάμα, παρότι οι ΗΠΑ είναι αναντίρρητα στην πρωτοπορία των τεχνολογιών αιχμής, ωστόσο υστερούν προδήλως έναντι της Ευρώπης ως προς τη διάπλαση μορφωμένων εργαζομένων και το χάσμα αυτό διευρύνεται. Ο λόγος είναι ότι η κοινωνική ανισότητα εντείνεται αλματωδώς στις ΗΠΑ, την τελευταία εικοσαετία, πράγμα που αναπαράγεται αναπόφευκτα και στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας. Στην Ευρώπη τουλάχιστον η εξέλιξη αυτή είναι βραδύτερη, η ανισότητα των μισθών είναι μικρότερη, κάποια υπολείμματα κοινωνικού κράτους διατηρούνται ακόμη και η δύναμη των εργατικών συνδικάτων σαφώς ισχυρότερη.

Για αυτόν το λόγο οι χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης διαθέτουν ένα ισχυρό συγκριτικό πλεονέκτημα, παρά την τεχνολογική υστέρησή τους σε σύγκριση προς τις ΗΠΑ. Είναι τραγικό, αληθινά, η ιθύνουσα τάξη στην ΕΕ να δρομολογεί την εξάρθρωση αυτού του συγκριτικού πλεονεκτήματος. Αδυνατεί να αντιληφθεί ότι, ακόμη και από τη σκοπιά των δικών της συμφερόντων, αυτό μακροπρόθεσμα θα αποβεί εις βάρος της. Η ίδια μυωπική αντίληψη διαπερνά και τις ηγεσίες των κατεστημένων πολιτικών δυνάμεων στην ΕΕ. Ο άκριτος τεχνολογικός ντετερμινισμός εκτοπίζει οποιαδήποτε άλλη διάσταση της εκπαίδευσης, όπως φαίνεται στις τοποθετήσεις τους γύρω από τα ζητήματα της εκπαίδευσης.

Παρά την κοινωνιολογική του ρηχότητα και τη διακηρυκτική του υπερβολή, ο αναφερόμενος ανωτέρω ισχυρισμός σχετικά με τον πολλαπλασιασμό των πηγών διάχυσης της γνώσης περιέχει πάντως κάποιο ψήγμα αλήθειας. Τα Πανεπιστήμια διεθνώς τείνουν να χάνουν, όντως, τη μορφωτική αποκλειστικότητά τους. Πράγμα που γεννά, πράγματι, μία ποικιλία μορφωτικών αναγκών, οι οποίες δεν μπορούν

πλέον να ικανοποιούνται αποκλειστικά με την εφ' άπαξ παροχή σπουδών μέσα σε ένα συμπαγές χρονικό διάστημα. Η ιδέα μιας δια βίου εκπαίδευσης είναι εντελώς θεμιτή, αν διασφαλισθεί με εγγυήσεις ουσιαστικής εκπαίδευσης, άρα από δημόσιους και μη κερδοσκοπικούς φορείς.

Από αυτά όμως καθόλου δεν παρέπεται είτε ότι η ανώτατη εκπαίδευση πρέπει στο εξής να λειτουργεί με αγοραία κριτήρια. Είτε ότι το Κράτος οφείλει να εγκαταλείψει την ανώτατη παιδεία στο έλεος των δυσεξακρίβωτων και ευμετάβλητων επιθυμιών της αγοράς. Αυτά όμως τα ζητήματα καλούν σε επιλογές αξιακά φορτισμένες και βαθύτατα πολιτικές. Καθόλου δεν διέπονται από μία μονόδρομη νομοτέλεια, όπως απεναντίας επαναλαμβάνεται μονότονα από ποικίλες πλευρές.

Ο άκριτος και αφοριστικός εκθειασμός της «κοινωνίας της γνώσης» κατά βάθος αποτελεί λήψη του ζητουμένου. Υπαινίσσεται ότι το Κράτος απεκδύεται πλέον την ευθύνη να είναι ο βηματοδότης, ο χρηματοδότης και αυτός που ασκεί εποπτεία στην ανώτατη εκπαίδευση, με δωρεάν και ελεύθερη πρόσβαση όλων σε αυτή. Υπονοεί δηλαδή ότι η ανώτατη εκπαίδευση δεν είναι πια ζήτημα δημόσιου ενδιαφέροντος και κοινωνικό αγαθό, προσιτό προ πάντων σε όσους στερούνται επαρκών πόρων ζωής.

Κατά την αντίληψη αυτήν η παιδεία αποτελεί και αυτή -όπως όλες οι εκφάνσεις του βίου, εν τέλει- πεδίο επένδυσης του καθενός, ζήτημα ιδιωτικό. Άρα και χώρο εκδήλωσης του ιδιωτικού κεφαλαίου και των κερδοσκοπικών προθέσεών του. Οπότε, υποτίθεται αξιωματικά, ο «καθένας», κατ' αποτέλεσμα οι κοινωνικά ασθενέστεροι, οφείλει να επωμισθεί ιδίως εξόδοις τη μόρφωση και την επιμόρφωσή του. Μέσα και έξω από τα Πανεπιστήμια. Από ιδιωτικές επιχειρήσεις που λειτουργούν με σκοπό το κέρδος, παρέχοντας εξειδικευμένες, ιδίως τεχνικές, γνώσεις και ταχύρυθμη εκπαίδευση, με βάση τις εκάστοτε βραχυπρόθεσμες ζητήσεις τμημάτων της αγοράς. Ίσως κάτι τέτοιο να εννοεί η διακήρυξη, όταν αναφέρεται σε «συστήματα εκπαίδευσης εκτός του πλαισίου της ανώτατης εκπαίδευσης, συμπεριλαμβανομένων και των συστημάτων δια βίου εκπαίδευσης, αρκεί αυτά να αναγνωρίζονται από τα εμπλεκόμενα πανεπιστήμια υποδοχής».

2. «Απασχολησιμότητα» αντί του κοινωνικού δικαιώματος στην εργασία

Α. Η δεύτερη σιωπηρή παραδοχή της διακήρυξης προφανώς έχει παραιτηθεί οριστικά από τη δέσμευση του μεταπολεμικού Κράτους να προάγει το κοινωνικό δικαίωμα της εργασίας για όλους. Παραιτείται δηλαδή από την υποχρέωση του Κράτους να διασφαλίζει κατά το δυνατόν συνθήκες πλήρους και σταθερώς αμειβόμενης απασχόλησης. Και συμβιβάζεται ηθικοπολιτικά με την ιδέα της επιλεκτικής χρήσης της εργατικής δύναμης, με την αδυναμία ουσιαστικής καταπολέμησης της ανεργίας, ως δήθεν ακαταπολέμητες πτυχές της «σύγχρονης οικονομίας». Η διακήρυξη αποκρυσταλλώνει τη συνειδητή απομάκρυνση των κυρίαρχων πολιτικών δυνάμεων από τους στόχους της κοινωνικής συνοχής, της αναδιανομής του κοινωνικού πλούτου, της αλληλεγγύης για τη μείωση της φτώχειας κλπ.

Μολονότι διακριτικά, πάντως υιοθετεί την τυπικά νεοφιλελεύθερη φιλολογία για «λιγότερο κράτος», ουσιαστικά για λιγότερες κρατικές δαπάνες στα πεδία της εκπαίδευσης. Με αυτό το «δεδομένο», ζητούμενο δεν μπορεί να είναι κάτι άλλο από την εκπαίδευση ενός εργατικού δυναμικού που να μπορεί να ανταποκριθεί σε χρειώδεις ανάγκες των επιχειρήσεων, π.χ. με βασικές και εντελώς χρηστικές γνώσεις οικονομίας, αγγλικής γλώσσας και φυσικά ηλεκτρονικών υπολογιστών. Με το μικρότερο δυνατό εκπαιδευτικό κόστος, με τη συντομότερη δυνατή διάρκεια σπουδών. Από εκεί και πέρα η όποια ανανέωση του γνωσσιακού αποθέματος καθενός αφήνεται στον ίδιο, είτε από μηχανισμούς περιοδικής επιμόρφωσης είτε από την ίδια την επιχείρηση στην οποία θα ενταχθεί.

Σε μία ανάλυση που υποτίθεται ότι εγκωμιάζει τη ραγδαία αύξηση της γνώσης στη σύγχρονη εποχή μοιάζει εντελώς αντιφατικό ταυτοχρόνως να εισηγείται συγκαλυμμένα τη σύντμηση του χρόνου σπουδών! Η βαθύτερη εξήγηση είναι ότι οι ιθύνοντες της νέας εκπαιδευτικής τάξης δεν ενδιαφέρονται ακριβώς για τη διεύρυνση του πνευματικού ορίζοντα των φοιτητών και φοιτητριών, με τη σφαιρική και κριτική αφομοίωση των επιτευγμάτων του πολιτισμού. Δεν νοιάζονται ακριβώς για τη διαμόρφωση ολοκληρωμένων επιστημόνων.

Στοχεύουν πρωτίστως στο σχηματισμό αποφοίτων μέσης επιστημονικής υποστάθμης, ετοιμοπαράδοτης και άμεσα αξιοποιήσιμης για τις πρακτικές ανάγκες των επιχειρήσεων. Ιδεολογικό συμφραζόμενο της στόχευσης αυτής είναι να μετατραπεί ανοικτά και αποφασιστικά η ανώτατη παιδεία σε *μηχανισμό κοινωνικής πειθάρχησης*. Όστε να εκπαιδεύει ανθρώπους μη εξασκημένους στην κριτική σκέψη και σε σφαιρική πρόσληψη της πραγματικότητας. Άρα, δυνητικά νομιμόφρονες υπηκόους στη διατήρηση της καθεστηκυίας τάξης.

Υπό το πρίσμα αυτό προτείνεται άλλωστε και η εξομοίωση ΑΕΙ και ΤΕΙ, σε πανευρωπαϊκή κλίμακα. Αν πρόκειται οι φοιτητές και οι φοιτήτριες, οι σπουδαστές και οι σπουδάστριες, να μαθαίνουν σχεδόν αποκλειστικά κολλυβογράμματα με χρηστική αξία, τότε, εκτός των άλλων, προφανώς δεν έχει πλέον λόγο ύπαρξης ο χωρισμός ανάμεσα σε ανώτατη εκπαίδευση και σε τριτοβάθμια εκπαίδευση εφαρμογών. Ακόμη περισσότερο, μάλιστα, αν πρόκειται να εξισωθεί και ο χρόνος των σπουδών.

Αρμόζει να αναγνωρισθεί, πάντως, ότι μέχρις ενός βαθμού ευθύνες για αυτή την απαξίωση της πανεπιστημιακής μάθησης ανήκουν και σε όσα Πανεπιστήμια ίδρυσαν χωρίς περίσκεψη εξεζητημένα Τμήματα, με παρόμοιο προσανατολισμό εξ ύπαρξης. Πράγματι, άραγε θα υπηρέτησει κάποια ιδιαίτερη επιστήμη ένα πανεπιστημιακό (;) Τμήμα «ιπτάμενων ραδιοαυτίλων»; Πρόκειται τάχα για γνωστικό αντικείμενο που δεν θα μπορούσε να καλλιεργηθεί στο πλαίσιο ενός ΤΕΙ ή μιας απλής μεταλυκειακής τεχνικής σχολής;

Θα υπήρχε μήπως ποιοτική διαφορά ανάμεσα σε ένα πανεπιστημιακό Τμήμα π.χ. «τραπεζιτικών σπουδών» και σε ένα Τμήμα ΤΕΙ «στελεχών διοίκησης επιχειρήσεων» ή ακόμη και «λογιστικής»; Αν προς στιγμήν παρακάμψουμε το υπαρκτό ζήτημα της διαφοράς των διδασκόντων από την άποψη των τυπικών και ουσιαστικών προσόντων των μεν και των δε, άραγε το επίπεδο των ίδιων των σπουδών και ο προσανατολισμός τους θα ήταν διαφορετικά;

Β. Αλλά και πέρα από παρόμοιες ενστάσεις αρχής, τι μπορεί να σημαίνει πρακτικά η περαιτέρω μείωση των κρατικών δαπανών για την παιδεία ειδικά για τη χώρα μας; *Πόσο περισσότερο μπορούν να μειωθούν οι ανέκαθεν πενιχρές κρατικές δαπάνες για την ανώτατη εκπαίδευση;*

Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat, οι δαπάνες κατά σπουδαστή ΤΕΙ και φοιτητή ΑΕΙ το 1999 αντιστοιχούσαν στο 40,7% του μέσου όρου των αντίστοιχων δαπανών στην Ευρωπαϊκή Ένωση συνολικά!

Η Ελλάδα έχει το δυσμενές προνόμιο, όχι απλώς να ευρίσκεται στην τελευταία θέση ανάμεσα στις 15 χώρες της ΕΕ, αλλά να υπολείπεται εξευτελιστικά έναντι της προτελευταίας χώρας, της Ισπανίας. Διότι στην Ισπανία οι δαπάνες ανά σπουδαστή/φοιτητή της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης φθάνουν για το 1999 στο 69,4% του μέσου όρου της ΕΕ! Δηλαδή, αν υποθεθεί ότι το ελληνικό κράτος δαπανά ανά σπουδαστή/φοιτητή 1.000.000 δρχ. κατ' έτος, το ισπανικό κράτος δαπανά ποσό αντίστοιχο με 1.700.000 δρχ., όταν ο μέσος όρος είναι περίπου ένα ποσό της τάξης των 2.500.000 δρχ.!

Κατόπιν τούτων διερωτάται κανείς *πώς θα ήταν τάχα δυνατόν να δρομολογηθεί ουσιαστική σύγκλιση των επιπέδων ανάπτυξης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ανάμεσα στην Ελλάδα και όλες τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ;* Και όμως, αυτό ακριβώς τάσσεται ως ένας από τους στόχους της διακήρυξης, δηλαδή η επίτευξη κοινών επιπέδων ποιότητας στον ευρωπαϊκό ακαδημαϊκό χώρο. Από την άλλη πλευρά, πάλι, αν η χώρα μας υιοθετήσει *και πάλι κατά γράμμα* τις έμμεσες υποδείξεις της ίδιας της διακήρυξης για άνοιγμα στις λεγόμενες δυνάμεις της αγοράς, τότε η καταφανής απόκλιση της ελληνικής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης από τον ευρωπαϊκό μέσον όρο ασφαλώς θα μεγαλώσει ακόμη περισσότερο!

Εξ ίσου απελπιστική είναι, σε γενικές γραμμές, και η κατάσταση στη χρηματοδότηση της έρευνας στην Ελλάδα. Η χώρα μας δαπανά κατ' έτος ποσά αντίστοιχα μόλις προς το 0,5% στο ακαθάριστο εθνικό προϊόν της. Σημειωτέον ότι στο μεγαλύτερο μέρος του αυτό το ποσοστό αποτελείται από εισροές της ίδιας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Άρα, δίχως αυτές τις εισροές, καταντά περίπου ασήμαντο. Περιττό να τονισθεί και πάλιν ότι είναι το χαμηλότερο από όλες τις χώρες-μέλη της ΕΕ. Αξίζει να υπογραμμισθεί ότι είναι σαφώς χαμηλότερο και από εκείνο φτωχότερων χωρών της Ανατολικής Ευρώπης, όπως η Πολωνία (0,76%) και η Ουγγαρία (0,73%)!

Και όμως σε αυτό τουλάχιστον το ζήτημα οι χώρες της ΕΕ αρχίζουν να κατανοούν ότι οικονομική ανάπτυξη δίχως σοβαρές κρατικές

επενδύσεις στη βασική έρευνα δεν είναι εφικτή μακροπρόθεσμα. Οι ΗΠΑ, καίτοι είναι η χώρα του πιο επιθετικού νεοφιλελεύθερου πνεύματος στον κόσμο, δεν διστάζουν να δαπανούν για έρευνα και καινοτομία 75 δισεκατομμύρια ευρώ περισσότερα από το σύνολο των μελών της ΕΕ!

Οι ελληνικές κυβερνήσεις, αντιθέτως, επιμένουν πεισματικά σε συνεχή μείωση των σχετικών δαπανών. Επιπροσθέτως εμμένουν δογματικά σε έναν τρόπο χρηματοδότησης της έρευνας που προβλέπει τη συμμετοχή βιομηχανικού εταίρου. Σε μία χώρα περιορισμένης βιομηχανικής ανάπτυξης, με σαφείς τάσεις αποβιομηχάνισής της! Μέχρι τούδε οι ελληνικές επιχειρήσεις -και όχι μόνον οι βιομηχανικές- είχαν συνηθίσει να εισάγουν έτοιμη τεχνολογία και τεχνογνωσία από το εξωτερικό. Οπότε, αναπόφευκτα, η ανταπόκρισή τους στις αγωνιώδεις εκκλήσεις του ελληνικού κράτους για συγχρηματοδότηση βασικής έρευνας είναι περίπου μηδαμινή. Η ιδιωτική συμμετοχή στην εκπόνηση έρευνας είναι της τάξης του 0,1% στο ΑΕΠ της χώρας!

Το ελληνικό κράτος, ωστόσο, επιδεικνύει ασύγγνωστη εθελουφλία. Συνεχίζει να απαιτεί τα ερευνητικά κέντρα και τα ινστιτούτα να περιορισθούν σε ρόλο παροχής υπηρεσιών προς τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας. Παρ' όλα αυτά η έρευνα που παράγεται σε μερικές δεκάδες ινστιτούτων και ερευνητικών κέντρων της χώρας έχει αξιολογηθεί μόλις πέρυσι από διεθνείς επιτροπές κριτών ότι αγγίζει το άριστα. Τούτο όμως γίνεται όχι *χάρη* στη βοήθεια που τα ινστιτούτα δέχονται από το ελληνικό κράτος, αλλά *εις πείσμα* της αδιαφορίας που το τελευταίο επιδεικνύει απέναντί τους. Φαίνεται ότι στην Ελλάδα οι κυβερνήσεις προτιμούν να χαρίζουν χρέη σε υπερχρεωμένες -με γνωστούς τρόπους- ποδοσφαιρικές ανώνυμες εταιρείες παρά να προβαίνουν σε δημόσιες επενδύσεις για την έρευνα.

Κατά μία τέλεια άρνηση της πραγματικότητας, ετοιμάζεται νομοθετική ρύθμιση που καθυποτάσσει την επιστημονική έρευνα της χώρας σε μία *ανύπαρκτη* ζήτηση από την πλευρά της ελληνικής «αγοράς» και δη της βιομηχανικής παραγωγής! Σε εναρμόνιση με αυτή τη νεοφιλελεύθερη νεύρωση, εξ άλλου, το νέο Πρόγραμμα Ενίσχυσης Νέου Ερευνητικού Δυναμικού (ΠΕΝΕΔ) της ΓΓΕΤ επιλέγει να χρηματοδοτήσει κατ' αποκλειστικότητα ερευνητικές προτάσεις

μονομερώς προσανατολισμένες σε βιομηχανικές επιχειρήσεις. Οπότε το προϊόν της ερευνητικής πρότασης θα είναι παραδοτέο σε συγκεκριμένη παραγωγική μονάδα. Σημειωτέον ότι η μόνη ευκαιρία για τη χρηματοδότηση έρευνας στις επιστήμες του ανθρώπου θα πρέπει υποχρεωτικά να εμπίπτει στη θεματική «πολιτισμός και τουρισμός»!

3. Η μονομανία της «ανταγωνιστικότητας»

Η «ανταγωνιστικότητα» επενδύεται από τους συντάκτες της διακήρυξης με μία καταλυτική σπουδαιότητα για τη λειτουργία των Πανεπιστημίων και για τις ακαδημαϊκές στάσεις ζωής. Δεν πρόκειται για πνεύμα άμιλλας προς τους ακαδημαϊκούς χώρους άλλων ομάδων χωρών. Ούτε πρόκειται απλώς για την ανάγκη ο ευρωπαϊκός χώρος της ανώτατης εκπαίδευσης να καταστεί περισσότερο ελκυστικός στην προσέλκυση φοιτητικού κοινού και ερευνητών από τις υπόλοιπες χώρες, κάτι που θα ήταν ασφαλώς θεμιτό και επιθυμητό.

Η «ανταγωνιστικότητα» είναι το κεντρικό πρίσμα υπό το οποίο Τμήματα θα ανοίγουν ή θα κλείνουν, θα χρηματοδοτούνται ή όχι, θα ζητούνται διδάκτρα, θα διοικούνται τα Πανεπιστήμια, θα μισθοδοτούνται οι πανεπιστημιακοί συνάδελφοι με διαφοροποιημένο τρόπο και ούτω καθ' εξής. Μέσα σε παρόμοιο πλαίσιο λειτουργίας η ιδεολογία της αγοράς θα καταστεί η *ιθύνουσα ιδέα, με βάση την οποία θα συντάσσονται τα προγράμματα σπουδών, θα διεξάγεται η διδασκαλία και η έρευνα, θα γράφεται η ίδια η επιστήμη*. Έρευνα, διδασκαλία, επιστημονικός διάλογος σχετικά με τις αδυναμίες της αγοράς ή που να αμφισβητούν την πρωτοκαθεδρία της «ανταγωνιστικότητας» μακροπρόθεσμα θα γίνονται άραγε ανεκτές;

Επιτέλους, *υπάρχουν πτυχές της ανώτατης παιδείας και της αντίστοιχης έρευνας σε όλες τις επιστήμες, που δεν είναι καν αποτιμήσιμες με οικονομικούς όρους*. Σε κάθε επιστήμη, ακόμη και στις επιστήμες της φύσης, η ιστορική και η ηθική διάσταση της γνώσης, καθώς και οι φιλοσοφικές προϋποθέσεις της, αποτελούν συστατικά στοιχεία της επιστημονικής συνείδησης. Αυτά είναι αναγκαία και αξεχώριστα ακόμη και σε επιστημονική γνώση εφαρμογών. Κατά μείζονα λόγο ισχύουν αυτά στις επιστήμες του ανθρώπου και τις κοινωνικές επιστήμες. Για

όλα αυτά, όμως, είναι περίπου βέβαιο ότι η περιβόητη αγορά μένει παγερά αδιάφορη, ακόμη και σε χώρες με πολύ περισσότερο προηγμένη οικονομία της αγοράς.

Επομένως δεν είναι μόνον οι επιστήμες του ανθρώπου που αφήνονται να μαραζώσουν. *Είναι το σύνολο των επιστημών που κινδυνεύει να υποστεί μία ποιοτική καθίζηση*, αφού η μόνη μορφή επιστημονικής γνώσης που ευνοείται είναι αυτή που θα μπορεί να ενσωματωθεί άμεσα στις διαδικασίες της παραγωγής και της ανταλλαγής. Με πλήρη αδιαφορία των ερευνητών και των πελατών τους για τα ηθικά ζητήματα που θα εγείρει η εκμετάλλευση του πνευματικού τους μόχθου από επιχειρήσεις που αποσκοπούν πάνω από όλα στο κέρδος και όχι βεβαίως στην ποιότητα ζωής των ανθρώπων, στη δημόσια υγεία, στην προστασία του περιβάλλοντος, στο σεβασμό του γενετικού υλικού καθενός κ.λπ.

Τα πανεπιστημιακά Τμήματα θα υφίστανται κάποια αξιολόγηση των επιδόσεών τους σε διάφορους τομείς, πράγμα που θα ήταν και πάλι αποδεκτό υπό προϋποθέσεις. Ωστόσο η αξιολόγηση αυτή δεν θα αφορά μονάχα στην ακαδημαϊκή φυσιογνωμία καθενός Τμήματος. Αλλά θα συνδέεται και με συνέπειες οικονομικού χαρακτήρα, είτε θετικές είτε αρνητικές. Εάν κάποιο Τμήμα βαθμολογηθεί χαμηλά, επίπτωση θα είναι η χαμηλότερη χρηματοδότησή του στο μέλλον.

Το επιστρατευόμενο εδώ ψευδώνυμο είναι ότι τα Πανεπιστήμια χρειάζονται «αυτοτέλεια», δηλαδή να απαλλαγούν από την κρατική οικονομική κηδεμονία τους. Οπότε η οικονομική τους αυτοτέλεια θα προέλθει, εκτός των άλλων, από την άντληση εξωτερικών πόρων, με αντάλλαγμα την πώληση υπηρεσιών και ερευνητικών αποτελεσμάτων σε ιδιωτικές επιχειρήσεις. Λογική (:) προέκταση αυτής της αφετηρίας φαίνεται να είναι μεσοπρόθεσμα η τοποθέτηση οικονομικών διευθυντών (managers) στα ΑΕΙ οι οποίοι δεν θα είναι καν μέλη ΔΕΠ! Όπως σε μία συνηθισμένη επιχείρηση δηλαδή... Όπως αντιλαμβάνεται καθείς, η «οικονομική αυτοτέλεια» των ΑΕΙ πιθανότατα θα ψαλιδίσει δραστικά αυτό που μέχρι σήμερα εννοούμε ως δημοκρατική αυτοδιοίκηση του Πανεπιστημίου, με συμμετοχή όλων των ομάδων του πανεπιστημιακού προσωπικού.

4. Η τριτοβάθμια εκπαίδευση υπό την αγορά;

Α. Ο μονόπλευρος προσανατολισμός της ανώτατης εκπαίδευσης στις περίφημες ανάγκες της αγοράς υπαινίσσεται αξιολογικά ότι αυτές οι τελευταίες είναι ο μόνος προσδιοριστικός παράγοντας της παιδείας εν γένει. Πανεπιστημιακοί δάσκαλοι, φοιτητές και γονείς καλούνται να ενστερνισθούν την -ιδίως αμερικανικής κοπής- ιδεολογία του «οικονομικού ανθρώπου».

Σύμφωνα με αυτή το μόνο αυταπόδεικτα ορθολογικό κίνητρο δράσης είναι η μεγιστοποίηση της ατομικής ωφέλειας ενός εκάστου, σε ανταγωνισμό, άρα σε αντιπαλότητα, προς όλους τους άλλους. Οπότε κατ' εξοχήν φορέας ορθολογικής δράσης είναι οι επιχειρήσεις, αφού αυτές είναι τα οικονομικά υποκείμενα της εποχής. Άρα οι επιθυμίες των επιχειρήσεων αποτελούν εχέγγυο κοινωνικής ευδαιμονίας, σχεδόν κοινωνικές επιταγές, υποχρεωτικές για την πολιτική διακυβέρνηση. Πρόκειται για δυναμική επανεμφάνιση της καπιταλιστικής ιδεολογίας του 19^{ου} αιώνα σε εκσυγχρονισμένη μορφή, με ευφημισμούς όπως «παγκοσμιοποιημένη οικονομία», «εικονική οικονομία», «ηλεκτρονική κοινωνία της γνώσης» κλπ.

Σε δθήθεν τεχνοκρατικές και σταθερά κομφορμιστικές προσεγγίσεις αυτού του είδους εξαφανίζονται ως δια μαγείας οι εγγενείς αδυναμίες της αγοράς. Οι αδυναμίες δηλαδή που την καθιστούν εντελώς ανίκανη είτε να αυτορρυθμίζεται είτε να αποτελέσει αποκλειστική οργανωτική αρχή μιας διαφοροποιημένης και πολιτισμένης κοινωνίας. Σε τέτοιες αναλύσεις διαφεύγει τελείως της προσοχής ότι ακριβώς λόγω του ανελέητου ανταγωνισμού μεταξύ των υποκειμένων της αγοράς, αυτή ούτε μπορεί να σχηματίσει ενιαία άποψη π.χ. για την παιδεία ούτε καν είναι σε θέση να γνωρίζει με βεβαιότητα τι είναι καλό για την ίδια την αγορά συνολικά.

Εξ άλλου οι όποιες τοποθετήσεις της «αγοράς» περί του πρακτέου είναι κατά κανόνα μερικευτικές και ιδιοτελείς. Αυτό που προτάσσουν είναι οτιδήποτε μπορεί να αποφέρει κέρδος στους κατόχους κεφαλαίου. Αυτό που ενδιαφέρει την αγορά είναι μονάχα γνώση χρηστική, ευχερώς αξιοποιήσιμη στην παραγωγή και στην ανταλλαγή. Και φυσικά ένα υπάκουο εργατικό δυναμικό, δίχως ευρύτερα ενδιαφέροντα και

συνδικαλιστικές ανησυχίες.

Την αγορά ενδιαφέρει η ικανοποίηση ή και η επιπόνηση αναγκών επί πληρωμή. Δεν ενδιαφέρει την αγορά η ικανοποίηση των καλώς νοούμενων αναγκών των ανθρώπων. Ούτε η προστασία του περιβάλλοντος, ούτε η κοινωνική ευημερία, ούτε η διατήρηση των κοινωνικών δεσμών. Ούτε βεβαίως η καλλιέργεια αληθινού, δηλαδή κριτικού, επιστημονικού και φιλοσοφικού, πνεύματος. *Αλίμονο στην κοινωνία που θα εγκαταλείψει στην αρμοδιότητα των επιχειρηματιών και των ανθρώπων της πιάτσας να της μάθουν ποιο είναι το νόημα της μόρφωσης, της επιστήμης και τελικά της ίδιας της ζωής μας.*

Είναι εντελώς παραπλανητική η επιτήδεια ταύτιση της «κοινωνίας» με την «αγορά». Στην αγορά εμφανίζεται μονάχα ό,τι μπορεί να πωληθεί και να αγορασθεί, με πρόθεση το κέρδος. Σε αυτήν εμφανίζονται εμπορεύσιμα προϊόντα, υπηρεσίες και ικανότητες προς πώληση. Δεν απεικονίζονται απαραίτητως οι πραγματικές ανάγκες των κοινωνιών. Αυτές είναι ζήτημα ανοικτό στη δημόσια σφαίρα επικοινωνίας των ανθρώπων, επομένως πέρα από τον αγχώδη και αφιλοσόφητο χώρο των οικονομικών δοσοληψιών.

Παραδείγματος χάριν, έστω ότι σε μία οικονομία μονάχα το 10% των νέων ζευγαριών είναι σε θέση να αποκτήσει κατοικία, με βάση τις δικές του οικονομικές δυνάμεις. Στην αγορά της κατοικίας, λοιπόν, θα εμφανισθεί αυτό το ποσοστό, δηλαδή το ευπορότερο τμήμα της κοινωνίας. Το υπόλοιπο 90% θα μένει για απροσδιόριστο χρονικό διάστημα -για ένα μεγάλο μέρος του μάλιστα για πάντα- έξω από την αγορά κατοικίας, μολοντί ασφαλώς και αυτό θα επιθυμούσε σφοδρά την απόκτηση κατοικίας.

Κατά συνέπεια η αγορά κατοικίας είναι απλούστατα ανίκανη να προσφέρει ιδιόκτητη κατοικία σε όλους, ανεξάρτητα από τις οικονομικές δυνάμεις καθενός. Μπορεί να το πράξει ιδίως για μία, περισσότερο ή λιγότερο, ταξικά προσδιορισμένη μειοψηφία της κοινωνίας, η οποία συμβαίνει να διαθέτει το απαιτούμενο εισόδημα. Για αυτόν ακριβώς το λόγο, άλλωστε, μεταπολεμικά το ευρωπαϊκό κοινωνικό κράτος είχε αναλάβει τη δέσμευση να αντιμετωπίζει το ζήτημα της κατοικίας ως βασική ανάγκη των ανθρώπων, που μπορεί να ικανοποιηθεί μονάχα αν ειδωθεί ως κοινωνικό δικαίωμα υπό την εγγύηση του Κράτους. Ως

δικαίωμα που μπορεί να ικανοποιηθεί πέρα από και παρά τους μηχανισμούς της αγοράς.

Αν λοιπόν ενδιαφερόμαστε πραγματικά να αξιοποιούνται οι δυνατότητες όλων των μελών της κοινωνίας και να ικανοποιούνται οι εύλογες ανάγκες όλων, τότε απλούστατα είναι αδύνατον να επαφευθούμε στους μηχανισμούς και τα κερδοσκοπικά κριτήρια της αγοράς. Αλλά θα πρέπει να διατηρήσουμε ή να αναδείξουμε μία χορεία δημόσιων αγαθών και μη εμπορεύσιμων κοινωνικών αγαθών. *Η ικανοποίηση μερικών βασικών αναγκών των ανθρώπων δεν μπορεί να εξαρτάται από την εξορισμού άνιση αγοραστική δύναμη καθενός, στην κεφαλαιοκρατική οργάνωση της κοινωνικής ζωής.*

Β. Ας προσπαθήσουμε να εξειδικεύσουμε τις ανωτέρω γενικές σκέψεις στην ελληνική «αγορά», με τις δικές της, ιδιαίτερες ανάγκες και προοπτικές. Ας στρέψουμε την προσοχή σε μία μελέτη ad hoc, με θέμα «η διερεύνηση των αναγκών σε ειδικότητες των εργαζομένων σε οικονομικούς κλάδους της Βόρειας Ελλάδας», που εκπονήθηκε από το Σύνδεσμο Βιομηχανιών Βορείου Ελλάδος. Η έρευνα έγινε σε 241 επιχειρήσεις και τα πορίσματά της παρουσιάσθηκαν την 23^η Φεβρουαρίου 2001 στη Θεσσαλονίκη, σε ημερίδα που διοργανώθηκε από τον ΣΒΒΕ σε συνεργασία με τον Οργανισμό Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης. Η έρευνα επικεντρώθηκε παραδειγματικά σε πέντε κλάδους, σημαντικούς για την οικονομία της Βόρειας Ελλάδας, εκτιμώντας ότι κυρίως σε αυτούς τους κλάδους υπάρχουν ανάγκες για κατάλληλα ειδικευμένο προσωπικό.

Ποιοι είναι οι κλάδοι αυτοί; Είναι οι κλάδοι ένδυσης και κλωστοϋφαντουργίας, οινοποιίας και ζυθοποιίας, ιχθυοκαλλιέργειας, μαρμάρου και κονσερβοποιίας φρούτων. Όπως αντιλαμβάνεται ο καθείς, πρόκειται καταφανώς για εντελώς παραδοσιακούς κλάδους βιομηχανικής δραστηριότητας, εδώ και αρκετές δεκαετίες. Είναι κλάδοι χαμηλής έντασης κεφαλαίου και υψηλής έντασης εργασίας. Επομένως, δεν έχουν την παραμικρή σχέση είτε με τη «νέα οικονομία» των τεχνολογιών αιχμής είτε με το ιδεολόγημα της αναδυόμενης «κοινωνίας της γνώσης».

Ευκαιρίας δοθείσης, ας διερωτηθούμε απλώς ως προς την πιθανότητα παρόμοιοι κλάδοι βιομηχανικής δραστηριότητας να χρειασθούν επιπρόσθετη έρευνα, πέραν της βασικής που εφαρμόζουν.

Ας αναρωτηθούμε ακόμη κατά πόσο θα ήταν διατεθειμένοι να χρηματοδοτήσουν νέα έρευνα από πανεπιστημιακά Τμήματα ή ερευνητικά Ινστιτούτα. Εύκολα μαντεύει ο καθένας την αρνητική απάντηση και στα δύο ερωτήματα.

Χάριν συζητήσεως, ας εγκολπωθούμε προς στιγμής την κεντρική εκτίμηση -ή καλύτερα διακήρυξη- της έρευνας κατά παραγγελία του Συνδέσμου Βιομηχανιών Βορείου Ελλάδος. Αυτή διαπνέεται φυσικά από το γενικό και μάλλον αγοραίο πνεύμα της εποχής. Σύμφωνα με αυτήν τα εκπαιδευτικά ιδρύματα πρέπει να μετεξελιχθούν σε φυτώρια νεανικής επιχειρηματικότητας, που θα παρακολουθούν τις σύγχρονες εξελίξεις στην τεχνολογία και θα παραδίδουν στην «κοινωνία» ανθρώπους εξοπλισμένους με τις αναγκαίες γνώσεις.

Ας αφήσουμε όμως το επίπεδο των γενικόλογων διακηρύξεων, ώστε να έλθουμε στις ειδικότερες εκτιμήσεις του ΣΒΒΕ, ως προς τις ανάγκες των συναφών επιχειρήσεων σε κατάλληλα ειδικευμένο προσωπικό. Η έρευνα εκτιμά ότι σήμερα υπάρχει πολύ μικρή αντιστοιχία εκπαίδευσης και θέσεων εργασίας στους συγκεκριμένους κλάδους. Η προσφορά εργασίας είναι αμετάβλητη, ενώ η ζήτηση εξειδικεύεται. Παρατηρείται χαμηλό επίπεδο ανταπόκρισης από την τυπική εκπαίδευση. Από τους ερευνητές διατυπώνεται η προτροπή στο εξής να παρέχεται καταλληλότερη εκπαίδευση από το εκπαιδευτικό σύστημα.

Ας αναλογισθούμε τώρα *in concreto* κατά τί παρόμοιες εκτιμήσεις μπορεί να αφορούν την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Η απάντηση είναι αβίαστη: *για τα μεν ΑΕΙ οι εκτιμήσεις αυτές απολύτως τίποτε δεν συνεπάγονται, για τα δε ΤΕΙ ελάχιστα πράγματα σημαίνουν*. Οι εν λόγω -κατά μία έννοια μάλιστα αρκετά δυναμικοί ακόμη- κλάδοι της εγχώριας οικονομίας έχουν ανάγκες σε εργατικό δυναμικό στοιχειώδους ή το πολύ μέσης κατάρτισης, με χαμηλές απαιτήσεις ειδίκευσης.

Τέτοιοι κλάδοι έχουν κυρίως ανάγκη για κατηγορίες βασικού εργατικού δυναμικού. Χρειάζονται, ως επί το πλείστον, μάλλον ανειδίκευτους εργαζομένους, που με σχετική ευκολία και με κάποια σύντομη μαθητεία θα μπορέσουν να ανταποκριθούν στις παραγωγικές δραστηριότητες που θα τους ζητηθούν. Προφανώς τέτοιες επιχειρήσεις θα καλύψουν μέρος των αναγκών τους με προσωπικό που θα αναζητήσουν στην καλύτερη περίπτωση μεταξύ αποφοίτων ΤΕΕ και

ΙΕΚ. Και πάντως όχι μεταξύ των πτυχιούχων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Όσο για τις ανάγκες σε διευθυντικά στελέχη και σε προσωπικό ικανό να στελεχώσει τις οικονομικές υπηρεσίες τέτοιων επιχειρήσεων, αυτές μπορούν κάλλιστα να ικανοποιηθούν ούτως ή άλλως. Δίχως να χρειάζεται τα αντίστοιχα πανεπιστημιακά Τμήματα να «προσαρμόσουν» τα γνωστικά τους αντικείμενα στις ειδικότερες απαιτήσεις των συγκεκριμένων κλάδων της οικονομίας. Δεν είναι αναγκαίο, το λιγότερο που μπορεί να πει κανείς, να υπάρξει η παραμικρή εξειδίκευση σε πανεπιστημιακές Σχολές γύρω από γνώσεις π.χ. κονσερβοποιίας, φρούτων ή άλλων αντικειμένων!

Για τον νηφάλιο κοινωνικό παρατηρητή, *δεν είναι οι ικανότητες που λείπουν από την υπάρχουσα αγορά εργασίας, αλλά οι επενδύσεις που θα δημιουργούσαν νέες θέσεις εργασίας. Αλλά* περί αυτού, προφανώς, ουδεμία ευθύνη φέρει το υπάρχον εκπαιδευτικό σύστημα, τουλάχιστον εν Ελλάδα. Την ευθύνη τη φέρουν ακέραιη τόσο ο καχεκτικός, καίτοι λίαν κερδαλέος, ιδιωτικός τομέας της οικονομίας της χώρας. Όσο και ο δημόσιος τομέας της, που αρνείται πεισματικά να αναλάβει τις ευθύνες του για μία επεκτατική οικονομική πολιτική, μεταξύ άλλων, με τόνωση των δημοσίων επενδύσεων.

Είναι χαρακτηριστικό ότι η κερδοφορία του κεφαλαίου στην Ελλάδα είναι η υψηλότερη ανάμεσα στις χώρες του ΟΟΣΑ. Παρά ταύτα σημειώνεται παρατεταμένη επενδυτική άπνοια στη χώρα, με ευθύνη των ίδιων των κατόχων κεφαλαίου. Αυτή έχει εκτινάξει την ανεργία σε πρωτοφανή ύψη, χωρίς να διαφαίνεται καμία σοβαρή πιθανότητα μείωσης της ανεργίας. Αλλά περί αυτών των ζητημάτων καθόλου δεν φαίνεται να ανησυχεί η έρευνα του ΣΒΒΕ. Αυτή απλώς παρακάμπτει παρόμοια ενοχλητικά ζητήματα. Αποσεύει σιωπηρώς και εκ προοιμίου οποιαδήποτε ευθύνη από τον εντολοδόχο -και πελάτη- της έρευνας, προτιμώντας να επιρρίψει ευθύνες στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας.

Αξίζει να επικαλεσθούμε ένα εξ ίσου εύγλωττο παράδειγμα από την πρόσφατη εμπειρία στη χώρα μας, προκειμένου να φανεί η αμφίβολη «συνάφεια» αγοράς και πανεπιστημιακών σπουδών. Η αεριώδης και ανεδαφική διόγκωση του Χρηματιστηρίου συνέλεξε χρονικά με τη

δημιουργία πολλών μεταπτυχιακών προγραμμάτων νέου τύπου, κατά την τελευταία τριετία. Αυτά τα προγράμματα ήταν και εξακολουθούν να είναι υποχρεωμένα να εξασφαλίσουν όρους για αυτοχρηματοδότησή τους, είτε με δίδακτρα είτε με ιδιωτικές χορηγίες. Πράγματι αρκετά Τμήματα οικονομικών επιστημών έσπευσαν και προσδιόρισαν δίδακτρα που θα τα ζήλευε και η London School of Economics. Σε τούτο οδηγήθηκαν, όχι φυσικά επειδή χρειαζόνταν σπουδαία υποδομή, για να λειτουργήσουν, αλλά γιατί θέλησαν να εκμεταλλευθούν μία ευνοϊκή συγκυρία της αγοράς, σχετικά με τη ζήτηση μεταπτυχιακών τίτλων σε οικονομικές σπουδές.

Παραλλήλως, προσωρινά, η κερδοσκοπική ευφορία της χρηματιστηριακής αγοράς δημιούργησε περίπου εκ του μηδενός πληθώρα φιλόδοξων χρηματιστηριακών εταιριών. Αυτές υποτίθεται ότι θα χρειαζόνταν κατάλληλα εκπαιδευμένο προσωπικό ειδικά στη χρηματιστηριακή οικονομία. Δύο μόλις χρόνια αργότερα η απότομη όσο και ανώμαλη προσγείωση των προσδοκιών οδήγησε τη συντριπτικά μεγάλη πλειονότητα των εταιριών αυτών σε κλείσιμο.

Ας σημειώσουμε με την ευκαιρία ότι για ακόμη μία φορά απλώς πιστοποιήθηκε ότι στο καζίνο του ώριμου καπιταλισμού τα κέρδη δεν επαρκούν βεβαίως για όλους. *Η πολυδιαφημιζόμενη νέα οικονομία τροφοδοτείται πρωτευσόντως όχι από την «ηλεκτρονική γνώση» των πρωταγωνιστών της, αλλά κυρίως από τα εισοδήματα των θυμάτων της.* Ούτε και εγγυώνται ασφαλώς οι αυτοματισμοί της αγοράς αναδιάρθρωση του κοινωνικού εισοδήματος με την τήρηση κανόνων ηθικής και δικαιοσύνης.

Ας αναλογισθούμε λοιπόν τι ακριβώς δηλαδή ο μύθος για τα προγράμματα μεταπτυχιακών σπουδών των οικονομικών Τμημάτων στη χώρα μας. Θα έπρεπε άραγε κάποια από αυτά να οικοδομηθούν με την αποκλειστική πρόθεση να στελεχώνουν ειδικούς των χρηματιστηριακών συναλλαγών; Οι ειδικοί αυτοί θα μπορούσαν να είναι τάχα ανίδεοι από οικονομική θεωρία; Και μετά την κατάρρευση της αγοράς εργασίας στην οποία εν δυνάμει θα απευθύνονταν οι ατυχείς απόφοιτοί τους θα έπρεπε τα σχετικά προγράμματα μεταπτυχιακών σπουδών να κλείσουν ελλείψει αποχρώντος λόγου; Ή μήπως θα αναγκάζονταν να τροποποιήσουν το γνωστικό τους αντικείμενο;

Αλλά τι θα συνέβαινε τότε με τη χρηματοδότησή τους από την περίφημη ιδιωτική πρωτοβουλία των χρηματιστηριακών εταιριών, στην οποία τα αντίστοιχα πανεπιστημιακά Τμήματα θα είχαν εναποθέσει φρούδες ελπίδες; Μήπως θα έπρεπε τα μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών να μειώσουν τα κολοσσιαία δίδακτρα που στο μεταξύ πιθανώς θα είχαν καθιερώσει, με την αυταπάτη μιας συνεχούς ανόδου των χρηματιστηριακών αξιών; Μήπως τελικά η ψευδαίσθηση αυτή θα αποδεικνυόταν ιδιαίτερος αισχυντηλή για οικονομολόγους πανεπιστημιακούς δασκάλους; Διότι θα την είχαν επιτρέψει στον εαυτό τους και ακόμη χειρότερα στο εύπιστο φοιτητικό κοινό τους, από το οποίο θα είχαν αποσπάσει υψηλά δίδακτρα για δικές τους αμοιβές;

Εύκολα αντιλαμβανόμαστε ότι τα ερωτήματα δεν είναι καθόλου ρητορικά. Οι απαντήσεις τους μας αφορούν όλους. Τους κυβερνώντες, που ευνοούν τέτοιες ανορθολογικές καταστάσεις πραγμάτων. Τους ακαδημαϊκούς δασκάλους και τους ερευνητές, που θα εξωθούνται να ικετεύουν, σε μόνιμη βάση, τους ισχυρούς του χρήματος. Τους νέους ανθρώπους, που προσβλέπουν εις μάτην σε μία -κατά προτίμηση σταθερή και αξιοπρεπή- θέση εργασίας, χωρίς να κινδυνεύουν ανά πάσα στιγμή από την αυθαιρεσία του εργοδότη. Τους γονείς τους, που καλούνται να δουν σώνει και καλά τις σπουδές των παιδιών τους ως επένδυση, φευ με αβέβαιο αποτέλεσμα. Σε μια αγορά εργασίας «απελευθερωμένη» από τις κατακτήσεις του εργατικού δικαίου και του συνταγματικού πολιτισμού στον εικοστό αιώνα. Σαν να ήταν ξεπερασμένα βαρίδια μιας άλλης εποχής, όπως προσπαθούν πανταχόθεν να μας πείσουν.

Εννοείται ότι τα ερωτήματα αυτά αφορούν ακόμη και αυτούς τους παίκτες του Χρηματιστηρίου. Που τόσο εύκολα έχουν συνηθίσει ότι το κοινό καλό, κάποιο γενικό συμφέρον, είναι έννοιες που δεν τους αφορούν. Ότι το πολιτικό προσωπικό των μεγάλων κομμμάτων είναι υποχρεωμένο να προστατεύει τα ιδιοτελή συμφέροντά τους, με αντάλλαγμα την πολύφερνη δική τους ψήφο. Ότι το κεφάλαιό τους απολαμβάνει φορολογικής ασυλίας. Κατά μία σκανδαλώδη ανατροπή της βασικής αρχής του κοινωνικού κράτους, σύμφωνα με την οποία τα εισοδήματα του κεφαλαίου πρέπει να φορολογούνται σε υψηλότερες κλίμακες σε σύγκριση προς τα εισοδήματα από εργασία.

Αντί συμπεράσματος: ποια είναι τελικά η «πρόκληση του νέου αιώνα»;

Μήπως έφτασε άραγε ο καιρός να αρχίσουμε να συζητούμε σοβαρά για μία καλύτερη κοινωνία από αυτήν του ολοκληρωτισμού της αγοράς; Οργανωμένη συνεπώς σε άλλες βάσεις, κοινωνικά, οικονομικά και εν τέλει πολιτισμικά; Η αληθινή πρόκληση του 21^{ου} αιώνα δεν είναι πώς θα εγκλιματισθούμε στην «ψηφιακή οικονομία», στην «κοινωνία της γνώσης», στην «κοινωνία του ρίσκου», ως θύτες ή θύματά της. Είναι τουναντίον *πώς θα κτίσουμε μία κοινωνία στην οποία προϋπόθεση της ευδαιμονίας ενός εκάστου θα είναι η αυτοπραγμάτωση των άλλων και όχι η εξόντωσή τους.*

Δεν μπορεί να είναι καλή και ευημερούσα μία φοβική κοινωνία, στην οποία οι άνθρωποι διακατέχονται από αδιάπτωτη και συνολική ανασφάλεια για όλα. Για την εργασία τους, για τα συνταξιοδοτικά τους δικαιώματα, για την κοινωνική τους ασφάλιση. Για την ποιότητα αυτών που τρώνε, για τον αέρα που αναπνέουν ή για το νερό που πίνουν. Για την ειρήνη και την ίδια την επιβίωση της οικουμένης. Ή ακόμη για τις σπουδές, τις προοπτικές και το μέλλον των παιδιών τους. Μόνο και μόνο, για να γίνονται οι πλούσιοι πλουσιότεροι και πολιτικά ισχυρότεροι, ανεξέλεγκτοι από το δημοκρατικό πολιτικό παιχνίδι.

Οι παραπάνω προσδοκίες δεν αφορούν φυσικά κάποιες προνομιούχες νησίδες σχετικής ευμάρειας πάνω στον πλανήτη, αλλά *όλα τα μέλη του ανθρώπινου γένους.* Επομένως δεν περιορίζονται στη μειοψηφία του 12% των πλούσιων χωρών που κατέχουν το 84% του παγκόσμιου πλούτου. Αλλά αγκαλιάζουν ολόκληρη την ανθρωπότητα, δηλαδή και το υπόλοιπο 88% του πληθυσμού της. Άλλωστε και στο εσωτερικό των θεωρούμενων ως πλούσιων χωρών δεν είναι δα το σύνολο του πληθυσμού που απολαμβάνει τα ωφελήματα της ανάπτυξης.

Δεν νομιμοποιείται να αποκαλείται «νέα» η κεφαλαιοκρατική οικονομία της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, απλώς και μόνο διότι αυξάνει τα κέρδη των επιχειρήσεων χάρη στις εντυπωσιακές καινοτομίες στις επικοινωνίες και την ταχύτητα των υπολογιστών. Και δεν δικαιούται παρόμοιο τίτλο, διότι, *ταυτοχρόνως και αιτιωδώς,*

παροξύνει τις εγγενείς στον καπιταλισμό ανισότητες, διευρύνοντας την κοινωνική αδικία, τη φτώχεια, τον κοινωνικό αποκλεισμό, τη διακινδύνευση του πλανήτη, την ένοπλη επιβολή της ηγεμονίας των πλουσιότερων χωρών στον κόσμο και πολλά άλλα. Πίσω από την τεχνολογική εντυπωσιοθηρία η «νέα» οικονομία αποδεικνύεται μία ιστορική οπισθοδρόμηση σε μορφές κοινωνικής επιβολής και πολιτικού εξουσιασμού που φέρνουν την ανθρωπότητα στην εποχή της πρωταρχικής συσσώρευσης του διεθνούς καπιταλισμού.

Αλλά βεβαίως τι αξίζει να θεωρείται αυθεντικά νέο, αυτό είναι σε τελική ανάλυση ζήτημα αξιολογικό και όχι εμπειρικό. Αυθεντικά «νέα» θα ήταν μία οικονομία βιώσιμης ανάπτυξης, με δημοκρατικό, άρα συλλογικό και συνειδητό, καθορισμό των αναγκών που είναι καλό να ικανοποιούνται. *Μία κοινωνική και οικονομική δημοκρατία, επομένως, με πρώτο μέλημα την αλληλέγγυα διατήρηση της ουσίας της κοινωνικής συνύπαρξης σε ολόκληρο τον πλανήτη.* Με οικολογική συνείδηση των ανθρώπων, με κοινωνική ασφάλεια για όλους, με τη δυνατότητα να απολαμβάνουν όλοι τα αγαθά του πολιτισμού και ούτω καθ' εξής.

Μολονότι οι δυνάμεις της μισθωτής εργασίας, στις κοινωνίες με κεφαλαιοκρατικό καταμερισμό εργασίας, είναι οι αληθινοί παραγωγοί του κοινωνικού πλούτου, αυτός γίνεται αντικείμενο ιδιοποίησης από την προνομιούχο μειοψηφία που κατέχει διεθνώς τα μέσα παραγωγής και εργασίας, κατ' αποκλεισμό των πρώτων. Και ενώ αυτό θα έπρεπε να είναι το αφετηριακό επίπεδο από το οποίο να εκκινεί η αντιμετώπιση όλων των ζητημάτων γενικότερου ενδιαφέροντος, όπως το νόημα της εκπαίδευσης, της εργασίας, της ανεργίας ή του ελεύθερου χρόνου, τούτο απωθείται μονίμως εκτός συζήτησης.

Αλλά για όλα αυτά η περίφημη διακήρυξη της Μπολόνια φαίνεται να έχει κάνει την επιλογή της. Και φοβούμαι ότι τείνει προς την ακριβώς αντίθετη κατεύθυνση. Από τους συντάκτες της διακήρυξης και τη στρατιά των οργανικών διανοουμένων τους γίνεται δεκτό σιωπηρά ότι η κατανομή του κοινωνικού πλούτου είναι *ιδιωτική* υπόθεση αυτών που τον ιδιοποιούνται με την εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης αυτών που τον παράγουν.

Άρα, υποτίθεται ότι οι πρώτοι είναι που νομιμοποιούνται να έχουν

τον κύριο λόγο σχετικά με τις προσδοκώμενες από την εκπαίδευση ικανότητες του εργατικού δυναμικού «τους». Ποιο να είναι το περιεχόμενο, το γενικό πνεύμα και οι στόχοι της ανώτατης εκπαίδευσης, αυτά αφορούν όχι τους ίδιους τους διδάσκοντες και τους διδασκόμενους, αλλά αυτούς που θα εκμεταλλευθούν την εργατική δύναμη των αποφοίτων.

Αυτό είναι εν τέλει το κρυμμένο και καθόλου αθώο νόημα της πρότασης «η ανώτατη εκπαίδευση οφείλει να προσαρμόζεται στις απαιτήσεις της αγοράς». Τετράγωνη λογική. Μόνο που ξεκινά από ένα πρώτον ψεύδος, μία ανορθολογική ηθικοπολιτική αφετηρία. Ότι δηλαδή μία κοινωνική μειοψηφία νομιμοποιείται να εκμεταλλεύεται τη μεγάλη πλειοψηφία της κοινωνίας. Άρα δικαιούται και να αποφασίζει ετερονόμως για το μορφωτικό επίπεδο, τις προοπτικές εργασίας ή ανεργίας και τελικά για τον ίδιο το βίο της πλειοψηφίας. Ερήμην της τελευταίας ή και εναντίον της. Είτε δια της πειθούς είτε και δια της καταστολής ακόμη.